

MILOŠ ZELENKA

JAN MUKAŘOVSKÝ, FRANK WOLLMAN A LITERÁRNÍ VĚDA NA PŘELOMU 40. A 50. LET 20. STOLETÍ: ÚSKALÍ CESTY MEZI STRUKTURALISMEM A STALINISMEM

JAN MUKAŘOVSKÝ AND FRANK WOLLMAN BETWEEN
STRUCTURALISM AND STALINISM: TWO PILLARS OF CZECH
STRUCTURALISM AT THE TURN OF THE 1950'S

Abstrakt

Příspěvek rekapituluje literárněvědné myšlení dvou významných osobností českého strukturalismu, estetika a literárního teoretika Jana Mukařovského (1891–1975) a slavisty Franka Wollmana (1888–1969) na přelomu 40. a 50. let minulého století. Zatímco Mukařovský již v 30. letech patřil k radikálním propagátorům strukturalní estetiky, Wollman prostřednictvím literárněhistorického studia obohacoval strukturalní metodu o další přístupy (fenomenologie, sociologie ad.). Tento postoj určoval i jejich „reakci“ po druhé světové válce: jestliže Mukařovský se od strukturalismu ostře distancoval a vyzdvihl marxisticko-leninskou teorii odrazu (*Stranickost ve vědě a v umění*, 1949), Wollman v dosud nepublikovaném textu *Uvedení do metodologie literárněvědné a do teorie literatury* (pravděpodobně 1949) od svého pojetí strukturalismu ani v období stalinismu nemusel odstoupit. V této publikaci uceleně podal soustavu literární vědy s důrazem na metodologické otázky, komparatistiku a literárněvědnou slavistiku.

Abstract

The paper summarises the literary thought of two great men of Czech structuralism at the turn of the 1950s – the aesthetician and literary historian Jan Mukařovský (1891–1975) and the Slavonic scholar Frank Wollman (1888–1969). While the former was already in the 1930s a radical supporter of structural aesthetics, the literary historical researches of the latter enriched the structuralist method with novel approaches (phenomenology, sociology, etc.). These attitudes then determined their „reactions“ after the second world war: whereas Mukařovský entirely detached himself from structuralism, accentuating the Marx-Leninist theory of reflection (*Stranickost ve vědě a v umění*, 1949 [Partisanship in science and art]), Wollman in his hitherto unpublished text *Uvedení do metodologie literárněvědné a do teorie literatury* (presumably 1949) [An Introduction to the methodology of literary research and to the theory of literature] did not have to abandon his concept of structuralism even in the Stalinist era. In this work he offers a coherent system of literary scholarship with emphasis on methodological issues, comparative studies and Slavonic literary studies.

Klíčová slova

Jan Mukařovský ■ Frank Wollman ■ český strukturalismus ■ literární věda

Keywords

Jan Mukařovský ■ Frank Wollman ■ Czech structuralism ■ literary studies

Ačkoli výsledky II. světové války přinesly rozmach slavistických studií v globálním měřítku – působilo zde vítězství Sovětského svazu nad hitlerovským Německem a moment etnicko-jazykové příbuznosti – česká slavistika do roku 1945 vstupovala s velkým institucionálním a personálním deficitem¹. Negativně se zde projevilo uzavření vysokých škol a zrušení Slovanského ústavu, který fakticky existoval od roku 1928 jako instituce komplexně se zabývající slovanskými národy především v oblasti společenských věd. Starší zakladatelská generace českých slavistů zemřela již v 30. letech (J. Polívka, J. Máchal ad.) anebo v průběhu války (J. Ljackij) či byla nacisty umučena (J. Páta, J. Frček) anebo vzhledem k vysokému věku nebyla aktivně činná (M. Murko). Česká slavistika po roce 1945 stála před dvěma základními úkoly – obnovením Slovanského ústavu včetně dalších vědeckých institucí a znovuzahájením vědeckých periodik, zejména „časopisu pro slovanskou filologii“ *Slavia*, zastaveném na začátku války. Jestliže tematicky v literárněvědné slavistice po druhé světové válce přirozeně dominovala rusistika a částečně polonistika, v metodologickém spektru převažovala starší pozitivistická východiska (A. Pražák, A. Grund ad.), která si v meziválečném období uchovala klíčovou funkci. Kolísala od přísné filologické kritiky ke kulturněhistorické orientaci, byla doplňována i dalšími metodami: dozníváním strukturalistické estetiky (vůdčí osobnost českého strukturalismu J. Mukařovský koncem 40. let provedl veřejnou sebekritiku a přihlásil se k marxistické ideologii) a nástupem sociologismu, redukováného po roce 1948 na zjednodušené pojetí marxismu a ideologický přístup ve výkladě literárních jevů. Zásadní význam pro poválečné směřování literární vědy obecně měla stat' B. Havránka a F. Wollmana *Naše pojetí slovanské filologie a její dnešní úkoly*², která se pokusila očistit srovnávací metodu. V části této studie Wollman načrtl vývoj komparativní metody a s odkazem na tradici vymezil předmět slovanské filologie jako jednotné disciplíny, která by se v literárněvědné složce neměla rozpadnout na řadu dílčích věd spojených vnějším zájmem o duchovní život Slovanů. Příbuznost slovanských náro-

¹ Srv. Zelenka, M., *Literární věda ve Slovanském ústavu – sedmdesát let činnosti (1928–1998)*, *Slavia* 68, 1999, č. 3–4, s. 70–80. Týž: *Ideologie v dějinách české literárněvědné slavistiky a komparistiky v letech 1945–1960*, in: I. Janovský – J. Kleinová – H. Střítecký (eds.), *Věda a technika v Československu v letech 1945–1960*, Praha 2010, s. 433–442.

² Wollman, F. – Havránek, B., *Naše pojetí slovanské filologie a její dnešní úkoly*, *Slavia* 18, 1947–1948, č. 3, s. 249–268.

dů nevyplývá z čistě etnicko-jazykových kritérií, ale ze srovnávání tvarů a struktur, z eidografického zkoumání, které postupuje od binárních vztahů až ke studiu dějin mezislovanské slovesnosti. Těmito tezemi Wollman zaujal kompromisní stanovisko mezi českou filologickou tradicí a sovětským „slovanověděním“ jako komplexní vědou o slovanských národech, a tak zachoval svá – byť v omezené podobě – předválečná badatelská východiska spojující na podmínky literární historie aplikovaný historismus s fenomenolo-gickými podněty v oblasti slovesného tvaru a meziliterárního procesu.

Jestliže únor 1948 znamenal zásadní proměnu metodologického paradigmatu, jednalo se zároveň o dovršení stavu realizovaného po roce 1945, který zahájil instalaci marxismu jako monolitní a státně podporované ideologie.³ Tato nová „společenská“ situace silně zasáhla zejména členy Pražského lingvistického kroužku, kteří se po roce 1948 museli vyrovnat s intenzivním, axiologicky jednostranným „tlakem doby“, odlišným od demokraticky vedené diskuse a pluralitní koexistence směrů a názorů v meziválečném období. Je zřejmé, že tato „reakce“ probíhala pozvolna, v několika fázích, a také měla různé podoby v závislosti od výchozí pozice v Pražském lingvistickém kroužku v 30. letech⁴. Zatímco v období 1945–1948 v teoretických úvahách zazněly hlasy předpokládající přirozenou syntézu marxismu a kooperujícího strukturalismu, mj. inspirovaného praxí levicové předválečné avantgardy, období po roce 1948 charakterizuje přesvědčení, že cesta k marxismu je možná pouze prostřednictvím radikální kritiky strukturalismu, resp. prostřednictvím jeho totální negace. Známy literární teoretik M. Červenka interpretuje rozchod svého učitele J. Mukařovského se strukturalismem⁵ jako cestu „od duchovní svobody ke kapitulaci“⁶, nicméně tento obrat vysvětluje několika faktory: Mukařovského logickým příklonem k socialismu (s nímž koketoval i J. Chaloupecký v eseji *Konec moderní doby*, 1946), jeho upřímným přesvědčením společenské odpovědnosti za kulturu i vědu, snahou moderního umění a soudobé uměnovědy participovat na aktuálních potřebách doby a také osobním příkladem tragického osudu V. Vančury. Podle M. Červenky v prvních letech po válce

³ Jiroušek, B. a kol., *Proměny diskursu české marxistické historiografie (Kapitoly z historiografie 20. století)*, České Budějovice 2008.

⁴ Srv. Zelenka, M., Mezi demokracií a totalitou. Pražský lingvistický kroužek v dějinách české literárněvědné slavistiky meziválečného období, *Opera Slavica* 21, 2011, č. 1, s. 24–44.

⁵ Červenka, M., Jana Mukařovského rozchod se strukturalismem, *Tvar* 1991, č. 36, s. 1 a 4–5, 5. 9.

⁶ *Op. cit.*, s. 1.

tomuto zvratu nic nenasvědčovalo – v přednášce pro Francii Mukařovský roku 1946 sumarizuje dosažené výsledky své strukturalistické estetiky v oblasti teorie znaku a uměleckého vývoje⁷ a na sjezdu spisovatelů hovoří o obnově estetické funkce jako předpokladu dialektického, mnohostranného vidění skutečnosti⁸. K odlišné interpretaci Mukařovského názorů po roce 1945 dochází M. Pohorský, který na rozdíl od Červenkovy teorie zlomu hovoří o logickém završení a dotvoření pojmové soustavy přizpůsobené novým společenským poměrům.⁹ Podle Pohorského Mukařovský „*změny si uvědomoval okamžitě*“,¹⁰ a proto „účetování a výhledy“ vztáhl nejen na objekt zkoumání, na literaturu samotnou, ale na postavení sebe sama jako vědce, který definování svého místa v novém řádu nakonec spojí pod vlivem Stalinových tezí o jazykovědě z roku 1951 s veřejným zavržením strukturalismu.¹¹ Roku 1947 v stati *K pojmosloví československé teorie umění*,¹² rovněž určené pro cizinu, Mukařovský vyzdvihuje marxistickou teorii umění jako východisko pro nové pojetí společenské odpovědnosti angažované tvorby. Dílo odráží realitu nejen jako autonomní strukturovaný celek, ale je tu exponována, jak upozorňuje M. Červenka, „*reference k jednotlivé skutečnosti díla, vykonávané prostřednictvím tematu díla*“¹³. V stati *Umění a světový názor*¹⁴ se pak objeví teze o dialektické souvztažnosti

⁷ Mukařovský, J., Ce qu'on appelle orientation, *Europe (Francie)* 24, 1946, č. 9, s. 133–138, 1. 9. (původně pod názvem K otázce takzvané orientace, *Tvorba* 15, 1946, č. 10, s. 148–149, 10. 6.). Týž: Francie vzdala hold Vladislavu Vančurovi, *Rudé právo* 1946, s. 4, 24. 7. (úryvek z projevu na pařížské Sorbonně).

⁸ Mukařovský, J., Zúčtování a výhledy. Přednáška ze sjezdu českých spisovatelů, *Tvorba* 15, 1946, č. 26, s. 408–411, 26. 6. Přetištěno v knize *Účetování a výhledy. Sborník Prvního sjezdu českých spisovatelů*, Red. J. Kopecký, Praha 1948, s. 221–229 (bez názvu). Též s původním názvem v knize J. M., *Kapitoly z české poetiky I*, 2. vyd. Praha 1948, s. 235–244.

⁹ Pohorský, M., Jan Mukařovský, in: Mukařovská, H. (ed.), *Jan Mukařovský. Studie z poetiky*, Praha 1982, s. 803–822.

¹⁰ *Op. cit.*, s. 820.

¹¹ Mukařovský, J., Ke kritice strukturalismu v naší literární vědě, *Tvorba* 20, 1951, č. 40, s. 964–966, 4. 10. Týž: Stalinova slova jsou geniálním přínosem k dalšímu boji za trvalý mír, *Rudé právo* 1951, s. 1, 21. 2.

¹² Mukařovský, J., O ideologii czechosłowackiej teorii sztuki, *Mysl współczesna* 1947, sv. 2, č. 3, s. 342–351, červen. Česky v rozšířené podobě pod názvem K pojmosloví československé teorie umění, in: *Kapitoly z české poetiky I*, 2. vyd., Praha 1948, s. 29–40.

¹³ Červenka, M., Jana Mukařovského rozchod se strukturalismem, *Tvar* 1991, č. 36, s. 4, 5. 9.

¹⁴ Mukařovský, J., Umění a světový názor, *Slovo a slovesnost* 10, 1947–1948, č. 2, s. 65–72.

těchto faktorů a o zásadním, rozhodujícím vlivu společenských (vnějších, materialistických) aspektů na umělecký vývoj. V publicistickém portrétu F. X. Šaldy Mukařovský vyzdvihne prototyp socialistického tvůrce, který již v 90. letech 19. století varuje před bezbřehou svobodou a volností umění ve prospěch normativního řádu.¹⁵

Definitivní zvrat přichází na podzim 1948 v poúnorové přednášce přednesené v Martině *Kam směřuje dnešní teorie umění?*¹⁶ Dosud marxismus a strukturalismus byly nazírány jako samostatné metodologie, vzájemně se přibližující a inspirující, nyní převládá marxismus, jehož geneze se překvapivě klade do meziválečného období. S. Wollman ve své vzpomínce uvádí vzájemnou souvislost Mukařovského kritiky strukturalismu se slovenským prostředím. Paradox tohoto kroku údajně spočíval v tom, že „*Slováci se jej [= J. Mukařovského – poznámka M. Z.] chtěli zastat a že v této době se u nich úspěšně rozvíjelo strukturální myšlení... Mukařovského pražští žáci to interpretovali později tak, že jejich učitel strukturalismus odvolal kdesi daleko a sám Mukařovský rozšiřoval, že to nebylo podstatné.*“¹⁷ S metodologickým zvratem tedy přichází i rekapitulace dějin českého strukturalismu: začátek tohoto procesu je kladen do roku 1934, ke studii o M. Z. Polákovi¹⁸, kdy se Mukařovský údajně seznámil s Leninovou filosofií (v textu samotném z roku 1934 však citáty i jakékoli skryté aluze na Lenina absentují), dokonce český formalismus, který předcházел domácímú strukturalismu, byl politicky „*rozhodným přívržencem socialismu*“¹⁹. Hodnota uměleckého díla nevyplývá z jeho pojetí jako celistvého a autonomního znaku, ale je dána „pravdivostí“ umělec-

¹⁵ Mukařovský, J., Šalda stále živý, in: Mukařovský, J. (ed.), *F. X. Š. Soubor díla F. X. Šaldy*, Praha 1947, s. 3–6. Týž: F. X. Šalda, kritik národního života, *Tvorba* 16, 1947, č. 14, s. 233–237, 2. 4. Týž: F. X. Šalda, zakladatel české literární kritiky, *Rudé právo* 1947, s. 2, 4. 4.

¹⁶ Mukařovský, J., Kam směřuje dnešní teorie umění?, *Slovo a slovesnost* 11, 1948–1949, č. 2, s. 49–59 (záznam přednášky v Matici slovenské v Martině 13. 11. 1948).

¹⁷ *Můj život mezi vědou a uměním (k 85. narozeninám). Rozhovor s prof. S. Wollmanem připravila Anna Zelenková*, in: O. Richterek (ed.), *Kontexty literární vědy II.*, Ústí nad Orlicí 2010, s. 28–29.

¹⁸ Mukařovský, J., Polákova Vznešenost přírody. Pokus o vývojové zařazení básnické struktury, *Sborník filologický* 10, 1934–1935, č. 1, s. 1–68, červen 1934. Přetištěno pod stejnojmenným názvem v knize J. M., *Kapitoly z české poetiky II.*, Praha 1941, s. 107–210.

¹⁹ Mukařovský, J., Kam směřuje dnešní teorie umění?, *Slovo a slovesnost* 11, 1948–1949, č. 2, s. 51.

kého odrazu „*do jaké míry toto dílo vystihuje řád skutečnosti*“²⁰. Vývoj, do něhož individuum zasahuje jako konkrétní exponent třídy, je podněcován společenskými protiklady, naopak imanentní zásahy do slovesné struktury nejsou přípustné, protože reakčně zastírají, že umění „*slouží za nástroj třídního zápasu*.“²¹ Mukařovský místo strukturalistického pojmosloví jako znak, hodnota, funkce, estetická norma, systém apod. operuje s ideologickými konstrukty jako „řád díla“ a „řád skutečnosti“, mezi nimiž se realizuje vědecky řízená shoda, tj. vztah pravdivosti.

Je zřejmé, že Mukařovský stojí na stanovisku ostré cézury dvou neslučitelných a nepřátelských metodologií, marxistické čtení strukturalismu odporuje tradici i dialektickému směřování ve vědě a umění, které se musí zapojit do „*aktivní účasti na socialistickém budování*“²². Novou ústřední kategorií se stává „stranickost“, tj. princip homologizace dvou fiktivních řádů tvorby a skutečnosti, „*úsilí o včlenění umění do zápasu o rozvoj společnosti*“.²³ Právě soubor čtyř studií zakončený adorací Stalinova pojetí stranickosti *Stranickost ve vědě a v umění* (1949) a univerzitní skriptová přednáška *Úvod do estetiky*²⁴ jsou výrazem Mukařovského nové orientace metodologické, ale i světonázorové a politické, která vyvrcholí studií *Ke kritice strukturalismu v naší literární vědě*²⁵ (1951) otištěné v stranickém týdeníku *Tvorba* v období, kdy se vede bojovná kampaň proti buržoazním reziduíům v humanitních vědách, zejména proti strukturalismu. Probíhající ideová očista univerzitních kateder a dalších institucí však generačně i metodologicky přesahuje původní strukturalistický diskurs (např. útoky proti A. Novákovi, K. Teigemu, A. Pražákovi, K. Krejčimu, A. Grundovi ad.). Na podzim 1951 je na půdě FF UK obviněna redakce *Slavie* (B. Havránek, K. Krejčí a F. Wollman) z šíření komparatistiky jako západní „vlivologie“. Zatímco K. Krejčí čelí obvinění z pěstování buržoazního komparativismu a z neznalosti marxistické metodologie (v polovině 50. let K. Krejčí přiznal členství v zednářské lóži a byl vyloučen z KSČ a zbaven funkce prorektora Univerzity Karlovy). J. Horák je symbolicky označován za badatelský prototyp reakčního pozitivismu a na půdě brněnské fakulty téměř pětadesátiletý F. Wollman polemizuje

²⁰ *Op. cit.*, s. 56.

²¹ *Op. cit.*, s. 53.

²² Mukařovský, J., *Stranickost ve vědě a v umění*, Praha 1949, s. 7.

²³ *Ibidem*.

²⁴ Mukařovský, J., *Úvod do estetiky. Přednáška proslovená na filozofické fakultě v zimním semestru 1948/49*, Praha 1949.

²⁵ Srv. poznámku 218.

s mladým levicovým kritikem V. Stejskalem, který útočí na Wollmanovu strukturalistickou minulost.²⁶

Červenka při posuzování Mukařovského světonázorového i metodologického gesta (nikoli však „sémantického“) dochází sice k závěru, že do dějin vchází spíše „nenahraditelný metodologický impuls než nensmlouvavé postoje a autostylizace mravní“²⁷, přesto však dodává tomuto činu jistý „záchranářský“, ospravedlňující rozměr, konstatuje-li, že badatelovo „sebepopření se stalo jedním z činitelů umožňujících existenci vědecké enklávy, ve které vyrostla část naší literárněvědné generace“²⁸. Ačkoli tento výrok taktně zamlčuje podíl nastupující levicové literárněvědné generace na „prozření“ svého mistra, lze předpokládat, že zde byla i cesta jiná, méně radikální a méně vyostřená, která se nepohybovala mezi vyhocenými stanovisky (úsilím o čistotu strukturální estetiky a pozdějším osobnostním příklonem k stalinismu formalizovaným přijetím funkce předsedy československé Rady míru řízené z Moskvy). Tuto cestu, která umožnila části mladé nastupující literárněvědné generaci – převážně slavisticky profilované – rozvíjet svůj badatelský potenciál, dokumentují dosud nevydaná a zapomenutá skripta F. Wollmana *Uvedení do metodologie literárněvědné a do teorie literatury*. Jak známo, Wollman patřil v rámci PLK k nevelké a k neortodoxní skupině literárních historiků (R. Wellek, F. Vodička), kteří projevovali schopnost systemizovat rozsáhlý pramenný materiál, i abstrahovat vyšší literární celky. Jde o text psaný na stroji v rozsahu asi 90 normostran, který vznikl zřejmě v roce 1949 nebo počátkem 50. let a který podává komplexní informaci o soustavě literární vědy včetně komparistiky, folkloru a slovanské filologie. Vedle povinných odkazů na klasiky tu objevíme v ucelené podobě předválečného Wollmana, který stojí na pozici své „slovesnosti“ a „eidologie“. Stejně jako ve své programové studii *Věda o slovesnosti. Její vývoj a poměr k sousedním vědám*²⁹ (mj. zde často citované) Wollman soudí, že literární věda se jako celek člení na klasickou literární historii (oblast „littérature comparée“, „littérature générale“) a eidologii ve smyslu srovnávací slovesné morfologie (komparativní tvarosloví), přičemž eidologie se dále rozpadá na eidografii (tvaropis) a poetiku chápanou jako teorii literární

²⁶ Srv. Wollman, S., *Česká škola literární komparistiky. Tradice, problémy, přínos*. Praha 1989.

²⁷ Červenka, M., Jana Mukařovského rozchod se strukturalismem, *Tvar* 1991, č. 36, s. 1, 5, 9.

²⁸ *Ibidem*.

²⁹ Wollman, F., *Věda o slovesnosti. Její vývoj a poměr k sousedním vědám*, *Slovo a slovesnost* 1, 1935, č. 4, s. 193–202.

vědy v užším slova smyslu. Nalezneme zde i Wollmanovu slavnou definici literárního díla, kterou po generaci vštěpoval svým posluchačům, mezi nimiž můžeme uvést např. rusistku D. Kšicovou, polonistu J. Pelikána, balkanistu I. Dorovského, historika M. Kudělku, folkloristu B. Beneše, rusisty J. Mandáta a M. Mikuláška, ale i A. Popoviče). Třeba zdůraznit, že teprve v poslední době se výrazněji odkryl Wollmanův podíl na formování nitranské semioticko-komunikační školy³⁰. Dílo je podle Wollmana danost tvarově intencionální, tj. vymezená slovesným tvarem, materiální existencí s vícerymi vrstvami a funkcemi, z nichž se nedá vyloučit ani lidský faktor (Wollman v této definici nahradil husserlovský termín fenoménu pojmem danosti). D. Kšicová vzpomíná, že Wollman na semináři vyzýval své posluchače k tzv. pečení koláčů, což bylo „*metaforické pojmenování grafického znázornění jednotlivých složek uměleckého díla: středem prolínajících se kruhů, představujících předmětnost, význam, emocionálnost a jazyk, byla základní, neboli strukturální idea jakožto sublimace všeho*“.³¹

Wollman v skriptu potvrzuje i svá fenomenologická východiska: rozeznává a podrobně charakterizuje jednotlivé vrstvy slovesného díla, zároveň podává přehled jednotlivých literárněvědných koncepcí, komentuje základní odbornou literaturu a vyrovnává se na rozdíl od adorace Mukařovského stalinské stranickosti s Timofejovým pojmem obraznosti. Právě Wollmanovy fenomenologické inspirace doplňovaly zastaralé formalistické pojetí literárního výtvaru jako čisté hry a pouhého poměru materiálu³². Wollman stejně jako Ingarden rozeznává v díle vrstvu předmětnostní, významovou, jazykovou a schematizovaných aspektů a ačkoli dílo ve svém celku má hierarchizovanou strukturu (ne všechny vrstvy však mohou nabývat specificky estetické kvality), zejména má pak intencionální charakter, který nelze ztotožňovat s psychikou tvůrce či čtenáře. Zatímco první dvě vrstvy (oblasti) někdy nepřesně označujeme obsahem, největší badatelskou pozornost je nutné věnovat „*té oblasti díla slovesného, bez které by nebylo tvarem, té vrstvě, která proniká všemi ostatními a stmeluje je v stavbu, ústrojenství, strukturu, oblasti, kterou přibližně*

³⁰ Zelenková, A., Slovenský kontext Franka Wollmana a vedecké začiatky Antona Popoviča, in: Kapsová, E. – Režná, M. (eds.), *O interpretácii umeleckého textu 24. Autentické a univerzálne v tvorbe a interpretácii genia*, Nitra 2009, s. 105–122.

³¹ Kšicová, D., Setkávání, in: Hlôšková, H. – Zelenková, H. (eds.), *Slavista Frank Wollman v kontexte literatúry a folklóru I–II.*, Bratislava – Brno 2006, s. 45.

³² Srv. Zelenka, M., Komparativní metoda (Roman Ingarden a Frank Wollman), *Przegląd Humanistyczny* 50, 2006, č. 5–6 (č. 398–399), s. 135–147.

nazveme vlastní formovou oblastí“,³³ tj. v popředí musí stát studium literárního tvaru a tvaroslovné evoluce. Jestliže Ingarden soudí, že umělecké dílo se přetváří v estetický předmět, projeví-li se ve všech konkretizacích, i Wollman se domnívá, že „život“ literárního díla se realizuje pouze v komplexu konkretizací, i když vrstva předmětnostní a významová nemusí přesně odrážet skutečnost. Konkretizaci Wollman v souladu s Vodičkovou modifikací původně ingardenovského pojmu chápal jako celkové estetické uchopení a pochopení, resp. prožití slovesného výtvaru příjemcem. Výsledkem tohoto procesu je v subjektu příjemce formování estetického objektu jako specificky významové a hodnotové struktury slovesného díla. Pokud se na tomto subjektivním faktu shodne s jinými příjemci, může dojít k vytvoření estetické normy, která je intersubjektivní a z hlediska hodnocení směřuje k objektivnosti. Z těchto premis je zřejmé, že Wollman, jak jsme již uvedli, pojem struktury i přes zdůraznění její autonomnosti dynamizoval, protože struktura „*jako poznání systému tvárných postupů a prostředků obrazovosti je východiskem estetické konkretizace a estetického objektu*“.³⁴

Jak známo, Wollman s Mukařovským patřili v 30. letech k předním členům Pražského lingvistického kroužku, přesto rozdílnost jejich pojetí strukturalismu ukazuje na názorová pnutí a vnitřní rozvrstvení tohoto navenek zdánlivého monolitu. Wollman představoval na rozdíl od estetického strukturalismu Mukařovského eidografický, tvaroslovně orientovaný strukturalismus, který se odvoláním na husserlovskou fenomenologii eidos (= tvar) pojímal jako obecnou, zákonitou a vědecky hodnotnou podstatu abstrahovanou ze zkoumaného jevu. Jestliže v klasickém aristotelském chápání eidos znamenal ideu neoddělitelnou od své substance a matérie, tj. od věcné podstaty jevu, Wollman inklinoval k pojetí eidosu ve smyslu otevřené (nepřítomné) struktury: eidos jako síť vztahů, jako substancionální forma zviditelňující věc samotnou.³⁵ Eidos v tomto pojetí nepředstavoval „*transcendentální redukci na čiré jevy, nýbrž pouze redukci na vzhled, eidos, kde se podstata hledá variací v tom, co zůstává neměnné*“.³⁶ Tím se otevírala cesta k metodickému překlenutí rozdílu

³³ Wollman, F., *Duch a celistvost slovanské slovesnosti*, Praha 1948, s. 3.

³⁴ Wollman, F., Krize komparatistiky a obnova srovnávacího bádání ve vědě slovesné, *Slavica Slovaca* 1, 1966, č. 2, s. 115.

³⁵ Srv. Koprda, P., Ústup od štrukturalizmu ako metodológie literatúry v 60. rokoch, in: Koprda, P., *Medziliterárny proces IV. Slavica*, Nitra 2003, s. 98–100.

³⁶ Rieger, L., O poměru fenomenologie a strukturalismu, *Slovo a slovesnost* 8, 1942, s. 222.

„mezi pojmem podstaty a časově proměnlivými aspekty věci“.³⁷ Wollman se zde podnětně inspiroval analýzou slovesného tvaru, tj. teorií estetické percepcce a modelovou konkretizací literárního díla formulovanou polským filozofem a estetikem R. Ingardenem v monografii *Das literarische Kunstwerk*. S tímto dílem se Wollman seznámil ihned po vydání, německý originál pečlivě prostudoval, zaujal jej zejména požadavek propojení filozofické a literárněteoretické analýzy slovesného textu, ergocentrický důraz na literární dílo samotné v jeho obecné, ideální podstatě. Explicitně však tento postoj Wollman přímo formuloval až v roce 1936 v spisu *K metodologii srovnávací slovesnosti slovanské* (Brno 1936), kde se k této inspiraci poprvé přihlásil.³⁸

Wollman v skriptu relativně velkou pozornost věnuje vzniku, vývoji a terminologickým otázkám literární komparatistiky. V třetí kapitole *Světová slovesnost. Srovnaná slovesnost – mezislovanská slovesnost* rozděluje podle úkolů a badatelských metod v souladu s dichotomickým členěním Paula van Tieghema oblast komparativního zkoumání na literaturu srovnanou („la littérature comparée“) a literaturu obecnou, generální („la littérature générale“). Zatímco literaturu srovnanou představuje binární zkoumání jednotlivých tvarů dvou národních literatur prostřednictvím přímých a nepřímých vlivů či kontaktů, generální literatura realizuje výzkum tvarů „bez ohledu na místo, čas a národní jazyk“.³⁹ Wollman terminologicky chápe generální literaturu jako označení literárního společenství národních literatur ve vzájemných vztazích konkrétní kulturně geografické oblasti, tedy jako jistý předstupeň k literatuře světové. Toto hledisko patří i slovanské slovesnosti, která je autochtonním organickým systémem vyjevujícím se nejen ve svých konkrétních projevech – národních literaturách, ale i ve své ideální podstatě – eidosu, tj. ve svých tvarech a strukturách, které respektují imanenci „vnitřní formy“. Jejich geneze souvisí jak se subjektivitou etnicko-jazykových kritérií, tak s objektivitou kulturně-geografických činitelů. Moderní literární historie by měla zkoumat nikoli uzavřené „organismy národních literatur, leč jednotlivé tvary ve svých strukturálních vztazích“,⁴⁰ tj. samohybnost struktury v diachronním rámci. Právě v tomto učebnicovém textu Wollman své tvarové hledisko zpřesnil známým tvrzením, že „do světové literatury nevstupu-

³⁷ *Ibidem*.

³⁸ Wollman, F., *K metodologii srovnávací slovesnosti slovanské*, Brno 1936, s. 103.

³⁹ Wollman, F., *Uvedení do metodologie literárněvědné a do teorie literatury*, Brno (rukopis), s. 17.

⁴⁰ Wollman, F., *K metodologii srovnávací slovesnosti slovanské*, Brno 1936, s. 10.

jí jednotlivé literatury celé, nýbrž jednotlivé tvary a struktury z nich“.⁴¹ Pojetí struktury tak do statické podstaty=eidosu vnášelo historický a sociologický rozměr, v dialektickém napětí vyrovnávalo „*statiku pevných forem pojmů s dynamikou časové proměnlivosti jevů*“.⁴² „Dynamické“ a „dialektické“ pojetí otevřené struktury znamenalo zkoumání analogií v literárních tvarech bez ohledu na zprostředkování kontaktem, vlivem, působením a vytvářelo tak základy „*srovnávacího strukturalismu*“ založeného na komparaci a syntaxi literárních děl. Tím se Wollman odlišoval od Mukařovského, který na přelomu 20. a 30. let zachovával ke komparatistice rezervovaný poměr: nevyjasněný vztah mezi literární teorií a srovnávací literární vědou jako „vlivologickou“ literárněhistorickou disciplínou odrážel protiklad synchronie a diachronie, absolutizaci imanentního vývoje národní literatury jako relativně uzavřeného systému, do něhož přesahy z ostatních systémů zasahují nahodile a nepodstatně.

Skriptum, které Wollman zkoncipoval pro své posluchače jako výchozí studijní text, potvrzuje badatelovu snahu i přes složitost politické situace nerezignovat na svou předválečnou koncepci slovesné morfologie a slovanské komparatistiky. Jestliže Wollman se snaží propojovat jednotlivé složky uměleckého tvaru směrem kulturologickým a komunikativním, projevují se zde zároveň úvahy o sjednocení či posunu díla jakožto znaku k estetickému objektu, referenta k portrétovanému člověku, věci k artefaktu, tvorby k recipientovi. V závěru můžeme připomenout, že Wollman, stejně jako např. R. Wellek, nikdy definitivně nesplynul s jedním –ismem –, i v 30. letech zůstává vůči Mukařovskému ortodoxnímu pojetí strukturalismu zdrženlivý a ani na přelomu 40. a 50. let nepodlehne z vulgarizovanému stalinskému sociologismu. Je zřejmé, že Wollman v tomto období na rozdíl od svého bývalého kolegy z Pražského lingvistického kroužku se své metody, která byla originálním pokusem tvořit a kriticky aplikovat strukturalistickou a fenomenologickou estetiku na oblast srovnávací literární vědy, nevzdává, paradoxně ji v mnohém rozvíjí, někdy i koriguje. Především však jako badatel i přes obtížnou lidskou situaci (stranický útok V. Stejskala v souvislosti s nerealizovanou hrou *Fridland*)⁴³ zůstává ve své osobnostní i metodologické integritě – sám sebou.

⁴¹ Wollman, F., *Uvedení do methodologie literárněvědné a do theorie literatury*, Brno (rukopis), s. 19.

⁴² Rieger, L., O poměru fenomenologie a strukturalismu, *Slovo a slovesnost* 8, 1942, s. 222.

⁴³ Srv. Zelenková, A., Bibliografie Franka Wollmana, in: H. Hlôšková – A. Zelenková (eds.) *Slavista Frank Wollman v kontexte literatury a folklóru I–II.*, Bratislava – Brno 2006, s. 48–49.

